

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

תכנית הלימודים מולדת חברה ואזרחות לבית הספר היסודי (כיתות ב-ד)

לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי
הערבי והדרוזי

ירושלים, תשס"ג - 2002

התכנית חוברה על ידי ועדה שמינה מר משה אילן, מנהל האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים (עד אפריל 2001), ואלה הם חבריה:

- פרופ' **נעמה צבר בן יהושע** - יושבת ראש הוועדה, אוניברסיטת תל אביב, תכנון לימודים
- פרופ' **משה זילברשטיין** - יושב ראש עמית, אוניברסיטת תל אביב, תכנון לימודים
- זיוה מימוני** - מרכזת הוועדה, האגף לת"ל, מולדת חברה ואזרחות, מ"מ
- חנה אדן** - האגף לת"ל, מרכזת אשכול חברה
- חגית אהרנון** - האגף לת"ל, מולדת חברה ואזרחות, ממ"ד
- סעיד ברגות** - המזכירות הפדגוגית, האגף לת"ל, מפמ"ר אזרחות והיסטוריה בביה"ס הערבי
- דורית דימון** - האגף לחינוך יסודי
- יצחק הינברגר** - המזכירות הפדגוגית, מפמ"ר גאוגרפיה
- פרופ' **יואב ויזל** - אוניברסיטת תל אביב, אקולוגיה
- פרופ' **עזיז חידר** - האוניברסיטה העברית, סוציולוגיה
- פרופ' **משה ליסק** - האוניברסיטה העברית, סוציולוגיה
- מלכה כ"ץ** - האגף לת"ל, היסטוריה ממ"ד
- פרופ' **אבינועם מאיר** - אוניברסיטת בן גוריון בנגב, גאוגרפיה
- ד"ר **נילי מארק** - אוניברסיטת תל אביב, כלכלה
- ד"ר **מרדכי נאור** - אוניברסיטת תל אביב, היסטוריה
- טובה נחום** - מנהלת בית הספר יצחק שדה, בת ים
- רבקה עמיעד** - האגף לת"ל, מולדת חברה ואזרחות, מ"מ, מפקחת על המקצוע (עד אוגוסט 2000)
- פרופ' **מרדכי קרמניצר** - האוניברסיטה העברית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, אזרחות
- חיה רגב** - האגף לת"ל (עד 1999)
- ד"ר **יהושע רוזנברג** - האגף לת"ל והמינהל לחינוך דתי
- חנה שפיר** - המזכירות הפדגוגית, ממלאת מקום מפמ"ר ללימודי אזרחות

כתיבת התכנית ועריכתה: זיוה מימוני, רבקה עמיעד

- השתתפו בדיוני ועדת התכנית בשלבים שונים:
- ד"ר **אמל ג'מאל** - אוניברסיטת תל אביב, מדעי המדינה
- שרה וידר** - המזכירות הפדגוגית, מפמ"ר להיסטוריה, ממ"ד
- מתי חי** - המינהל לחינוך ערכי
- מיכאל ירון** - המזכירות הפדגוגית, מפמ"ר להיסטוריה, ממלכת

קריאה והערות:

- נאוה סגן**, מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים (ממאי 2001)
- צופיה יועד**, סגנית מנהלת האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
- ורדה אשכנזי**, **האיל בדר**, **רונית בן אריה**, **רחל גרבר**, **מינה הוכברג**, **דרורה ועדיה**, **חנה לביא**,
- חווה סעדי**, **ד"ר פנינה שירב**, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
- מדריכים (יהודים, ערבים ודרוזים) למולדת חברה ואזרחות במחוזות**, הדרכה במחוזות

הערכת התכנית:

- רוני גריסק**, ד"ר **רות רז**: הערכה ומחקר, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
- השתתפו בהערכת התכנית צוותי מורים ומנהלים מבתי הספר: **אפרתה**, ממ"ד, ירושלים;
- פסוטה**, ערבי, פסוטה, **פסגת זאב**, ממ', ירושלים; **שקד**, ממ', רעננה.

עריכת הלשון: **עטרה סמואל**

- עיצוב גרפי: **ציפי פסחוביץ**, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים
- ביצוע גרפי ולוחות: **ארט פלוס**, ירושלים

- ייעוץ בענייני החברה הבדווית: **ד"ר יוסף בן דוד**, מכון ירושלים לחקר ישראל
- פ כל הזכויות שמורות למשרד החינוך
- "מעלות" הוצאת ספרים בע"מ

תוכן העניינים

מבוא / 4

חלק ראשון: התפיסה הרעיונית / 11

מטרות התכנית / 12

עקרונות מנחים לבניית תכנית הלימודים הארצית והבית-ספרית / 18

תחומי הדעת שמהם שואבת התכנית / 26

חלק שני: מבנה התכנית - שלושה צירי אורך והמודולות הבונות אותם / 46

הציר: לחיות בסביבות משתנות / 48

הציר: אנחנו אזרחים במדינת ישראל / 62

הציר: משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל / 79

מסלול א: משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל / 80

מסלול ב: משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל / 90

מסלול ג: משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל / 96

מיפוי המודולות בצירים לפי דרגות כיתה / 102

חלק שלישי: הערכה משולבת בהוראה-למידה / 105

חלק רביעי: תדריך יישומי לבניית תכנית הוראה בית-ספרית

במודלת חברה ואזרחות / 109

הצעה לארגון רצף יחידות הוראה לכיתה ב / 112

הצעה לארגון רצף יחידות הוראה לכיתה ג / 126

הצעה לארגון רצף יחידות הוראה לכיתה ד / 150

רקע עיוני למורים

בהקשר להוראת הציר משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל / 163

רשימה ביבליוגרפית / 178

מבוא

תכנית הלימודים החדשה במולדת חברה ואזרחות מיועדת לתלמידי מערכת החינוך בכיתות ב-ד בבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערביים והדרוזיים. התכנית אמורה להוות מכנה משותף לכלל הלומדים, יחד עם זאת, היא תכנית מודולרית וגמישה, המאפשרת ביטוי לייחודיות של קבוצות אוכלוסייה שונות בחברה הישראלית.

התכנית שואבת משלושה מקורות:

- **תכנית הלימודים למולדת וחברה, תשל"ט***
- **להיות אזרחים - חינוך לאזרחות לתלמידי ישראל, (דוח קרמניצר), תשנ"ו****
- **תכנית הלימודים לתולדות היישוב, תשמ"ט*****

תכנית זו מושתתת על ערכים שמערכת החינוך במדינת ישראל פועלת להפנמתם על יד הלומדים.

שם התכנית **מולדת חברה ואזרחות** - מבטא באופן תמציתי את מהותה ואת הערכים שעליהם היא מושתתת. המושג הערכי **מולדת** - על מרכיביו הסביבתיים-חברתיים-תרבותיים-מורשתיים-רגשיים והיסטוריים - הוא מוקד התכנית, והוא משולב בערכים המתחייבים בלימודי אזרחות. ערכים אלה נבנים בהדרגתיות במהלך הלימוד, בכיתות ב-ד ומהווים תשתית להמשך הלימודים.

התכנית שמה דגשים על

- מקום הפרטים בחברה וקשרי הגומלין ביניהם.
- הכרת הסביבה במובן הערכי, כדי לחזק את זיקת הלומדים למקום שבו הם חיים, למדינת ישראל ולארץ ישראל.
- יסודות ראשונים לחיים ולהתנהגות בחברה דמוקרטית.
- הכרת סיפורי ראשונים כחלק בבניית הסיפור האישי והסיפור הקולקטיבי וכחלק מבניית הזהות האישית והחברתית.
- הכנת הלומדים לחיים בסביבות משתנות ולמעורבות בסביבתם הקרובה.
- מעורבות הלומדים בתכנון הלמידה וההערכה, וטיפול כישורים להכוונה עצמית ולהבניית הידע.
- לימוד בסביבות מגוונות ולימוד ממקורות מגוונים - בסביבות שמחוץ לבית הספר ובתוך בית הספר.

תכנית הלימודים **מולדת חברה ואזרחות** היא תכנית **אינטגרטיבית**, המשלבת רעיונות, עקרונות, מושגים ותכנים

מתחומי דעת רלוונטיים לסביבות החיים של הלומדים:

- תופעות ושינויים בסביבות החברתיות ובסביבות הפיזיות במרחבים הקרובים ללומדים (תחומי הדעת הדומיננטיים: גאוגרפיה, אקולוגיה, סוציולוגיה, כלכלה).
- חינוך לאזרחות במדינת ישראל (תחומי הדעת הדומיננטיים: אזרחות, סוציולוגיה).
- סיפורי המשפחות והיישובים של הלומדים, בראי תולדות ארץ ישראל (תחומי הדעת הדומיננטיים: היסטוריה, סוציולוגיה, גאוגרפיה, כלכלה).

* **תכנית לימודים בלימודי המולדת והחברה, לכיתות ב-ד בבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי, משרד החינוך והתרבות, ירושלים, התשל"ט, יו"ר ועדת התכנית היה פרופ' א' מינקוביץ.**

** **להיות אזרחים, חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל (דוח קרמניצר), משרד החינוך והספורט, ירושלים, שבט התשנ"ו, פברואר 1996.**

*** **תכנית הלימודים בתולדות היישוב, לכיתות ב-ו בבית הספר הממלכתי ובבית הספר הממלכתי דתי, משרד החינוך, ירושלים התשמ"ט.**

▪ לחיות בסביבות משתנות

▪ אנחנו אזרחים במדינת ישראל

▪ משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל - יהודיים, ערביים ודרוזיים.

כל ציר מורכב ממודולות אחדות המותאמות לדרגות הכיתה השונות. המודולות מאפשרות גמישות והתאמה לסביבות הלימוד ולקהילת הלומדים. הן מאפשרות למורים לבנות את יחידות ההוראה-למידה בהתאם לצורכי אוכלוסיית בית-הספר שלהם.

אין הכוונה ללמד כל ציר בנפרד. הצירים מאפשרים ראיית אורך מחד-גיסא, וחתכי רוחב לפי דרגות הכיתה מאידך-גיסא. כל אלה יסייעו למורים בתכנון ובארגון הלימודים במקצוע מולדת חברה ואזרחות. השילוב בין שלושת הצירים בהוראה-למידה מחזק את משמעות המושג הערכי - מולדת.

התכנית מציגה אבני יסוד, המבטאות את המושגים, הערכים והרעיונות המרכזיים בכל ציר. אבני היסוד נגזרו ממטרות התכנית ומתחומי הדעת המרכיבים אותה. אבני היסוד הן בבחינת חובה ומהוות מסד ליצירת מכנה משותף לכלל הלומדים.

בתכנית משולב הנושא משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל. נושא זה מחליף את תכנית הלימודים תולדות היישוב.

בבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי מוצע ללמד על משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל, ואילו בבתי הספר הערבים והדרוזים מוצע ללמד על משפחות ויישובים ערביים ודרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל. בלימוד יושם דגש על ההיכרות עם אורח החיים וההתפתחות של החברה בקבוצת האוכלוסייה שאליה משתייכים הלומדים. ההתייחסות לתולדות המשפחות ולתולדות היישובים היא גם בזיקה לאירועים שהתרחשו בארץ לאורך זמן, לפני הקמת מדינת ישראל ומאז הקמתה ואילך (שלהי המאה התשע עשרה והמאה העשרים). עיקרון חשוב בתכנית הוא לימוד מבחר תכנים מתולדות קבוצות האוכלוסייה האחרות. לימוד התכנים של הקבוצות האחרות נועד להכרת "האחרים" החיים במדינה וליצירת מכנה משותף לכלל תלמידי מערכת החינוך בישראל. לימוד זה ייעשה תוך התחשבות בגיל הלומדים.

תכנית הלימודים, כפי שהיא מוצגת במסמך זה, מיועדת להוות מתווה לצוות מורים לתכנון לימודים בבתי הספר. את תכניות ההוראה-למידה האקטואליות בסביבות המשתנות באזורי הארץ השונים, אמורים לתכנן ולהרכיב צוותי מורים בבתי הספר או ביישובים או כותבי חומרי למידה. בהתחשב בעובדה שבתכנית זו יש משקל רב למרכיבים הערכיים מומלץ שמחנכי הכיתות יקבלו על עצמם להורות לפיה. כדי ליישם את תכנית הלימודים המוצעת בזה, נדרשות שלוש שעות הוראה שבועיות (3 ש"ש) בממוצע לכל אחת מדרגות הכיתה.

תכנית זו חדשנית מבחינת תוכנה ומבחינת המבנה שלה. לפיכך ראוי שהיא תמצא את מקומה, בין השאר, גם בתכניות ההכשרה של המורים לעתיד, בצד שילובה במסגרות השתלמויות שונות למורים המלמדים בפועל.

הרקע לכתיבת תכנית הלימודים החדשה "מולדת חברה ואזרחות"

התפיסה הרעיונית של התכנית הראשונה (משנת תשל"ט), היוותה במשך שנים רבות מסגרת ליציקת תכנים משתנים, בהתאם לצרכים הייחודיים של הלומדים בסביבתם חברתית והפיזית, אולם במהלך השנים חלו שינויים ומגמות בשלושה מישורים שחייבו את שכתוב התכנית:

א. שינויים תרבותיים, חברתיים וכלכליים בחברה הישראלית

ב. שינויים בתפיסות פדגוגיות ודידקטיות ובמסרים החינוכיים של משרד החינוך

ג. שינויים בתפיסת מבני הדעת של תחומי הדעת הבונים את התכנית.

א. מגמות ושינויים בחברה הישראלית מושפעים מתהליכים חברתיים-פוליטיים-כלכליים מקומיים ואזוריים ומתהליכים כלל-עולמיים.

בין התהליכים והאירועים המתרחשים בישראל ובמרחב הקרוב, ניתן לציין את הקליטה המוגברת של עולים בעשור האחרון; את המאמצים לקידום תהליך השלום בין ישראל לשכנותיה, העובר עליות ומורדות, ומשליך ומשפיע על החיים במדינה; גיבוש של תפיסות אידיאולוגיות שונות בקבוצות אוכלוסייה שונות בישראל; את השינויים בתעסוקה ואת היווצרות פערם חברתיים-כלכליים היוצרים מתחים ומחלוקות בחברה (בין מרכז לפריפריה), ומעלים את הצורך בהידברות ובמציאת פתרונות הולמים ללא אלימות; התפתחות המדע והטכנולוגיה, המשליכה על חיי הפרט והחברה הן מבחינת תוחלת החיים ואיכות החיים והן מבחינת המקום שתופסת ההתייחסות לצריכת זמן פנוי.

ההשפעות הכלל-עולמיות וחשיפת הטכנולוגיות המתקדמות והתקשורת המקומית והבין-לאומית בפני האוכלוסייה משפיעות על מגמת ה"התמערבות" בחברה הישראלית ועל חיפוש אחר דרכים למימוש עצמי של היחיד, תוך התייחסות שונה לסדרי עדיפות לגבי ערכים ונורמות התנהגותיות, ותוך יצירת פתיחות או סגירות לגבי רב תרבותיות.

ב. ממצאים מהמחקר האקדמי, שהתפרסמו בארץ ובעולם, מצביעים על שינוי בתפיסות של מבני הדעת של תחומי הדעת ועליהם מושתתת התכנית: כלכלה, גאוגרפיה, אקולוגיה, היסטוריה, אזרחות, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה. ביטויים לשינויים אחרים בכל אחד מתחומי הדעת האלה באים לידי ביטוי ברעיונות חדשים, בהדגשים, בפרשנויות ובגישות חדשות.

ג. הצורך לשכתוב התכנית הקודמת נובע, כאמור, גם **משינויים בתפיסות פדגוגיות, דידיקטיות, ומשינויים שחלו בגישות לתכנון לימודים**, הנגזרים מהמחקר הפסיכו-חינוכי המעודכן, ומשינויים בתפיסות **ערכיות-חינוכיות של מערכת החינוך במדינת ישראל**.

לשינויים אלה השתמעויות בהקשרים כגון: תפיסת מהות הידע ודרכי גישה לרכישת ידע; מקומם של הלומדים ושל המורים בתהליכי ההוראה-למידה; מתן יתר אוטונומיה לבתי הספר ולהעצמת הצוות החינוכי וההנהלה בקבלת החלטות וביישומן*; חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל**; בניית סביבה לימודית בכיתה ומחוץ לכיתה, שיש בה שילוב סביבה מתוקשבת; שילוב דרכי הערכה חלופיות כחלק אינטגרלי בתהליכי ההוראה-למידה.

החידושים בתכנון לימודים הנגזרים מהתפיסות שנזכרו לעיל באים לידי ביטוי בתכנית הלימודים החדשה בהיבטים אלה:

- בתכנית שהיא **מכנה משותף לכלל ילדי ישראל** מחד גיסא, ומאפשרת מאידך גיסא **אוטונומיה תוך שמירה על ייחודיות** אמורה לספק רצונות וצרכים של כל קבוצה באוכלוסייה.
- **בניסוח המטרות** המאורגנות על פי מוקדי עניין, תוך שילוב בין מטרות קוגניטיביות, ריגושיות וחברתיות.
- **במבנה התכנית** הכולל שלושה צירי אורך ומודולות הבונות אותם.
 - א. המבנה (של שלושה צירי אורך) נועד להבחין בתכנים הייחודיים שתורם כל אחד מתחומי הדעת לציר, ועל ידי כך נוצרת אינטגרציה ביניהם.
 - ב. המודולות הבונות את הצירים מאפשרות בניית תכניות הוראה-למידה גמישות, אוטונומיות וייחודיות לכל בית ספר בכל יישוב, בראיית אורך לצד ראיית רוחב שכבתית.
- **בהגדרת אבני יסוד** - רעיונות, ערכים, מושגים - המהווים את הליבה של התכנית.
- **בשילוב ההערכה** כחלק מתהליך ההוראה-למידה.
- **בהצגת תדריך יישומי** המהווה דוגמה לתרגום התכנית ליחידות הוראה-למידה "הלכה למעשה".

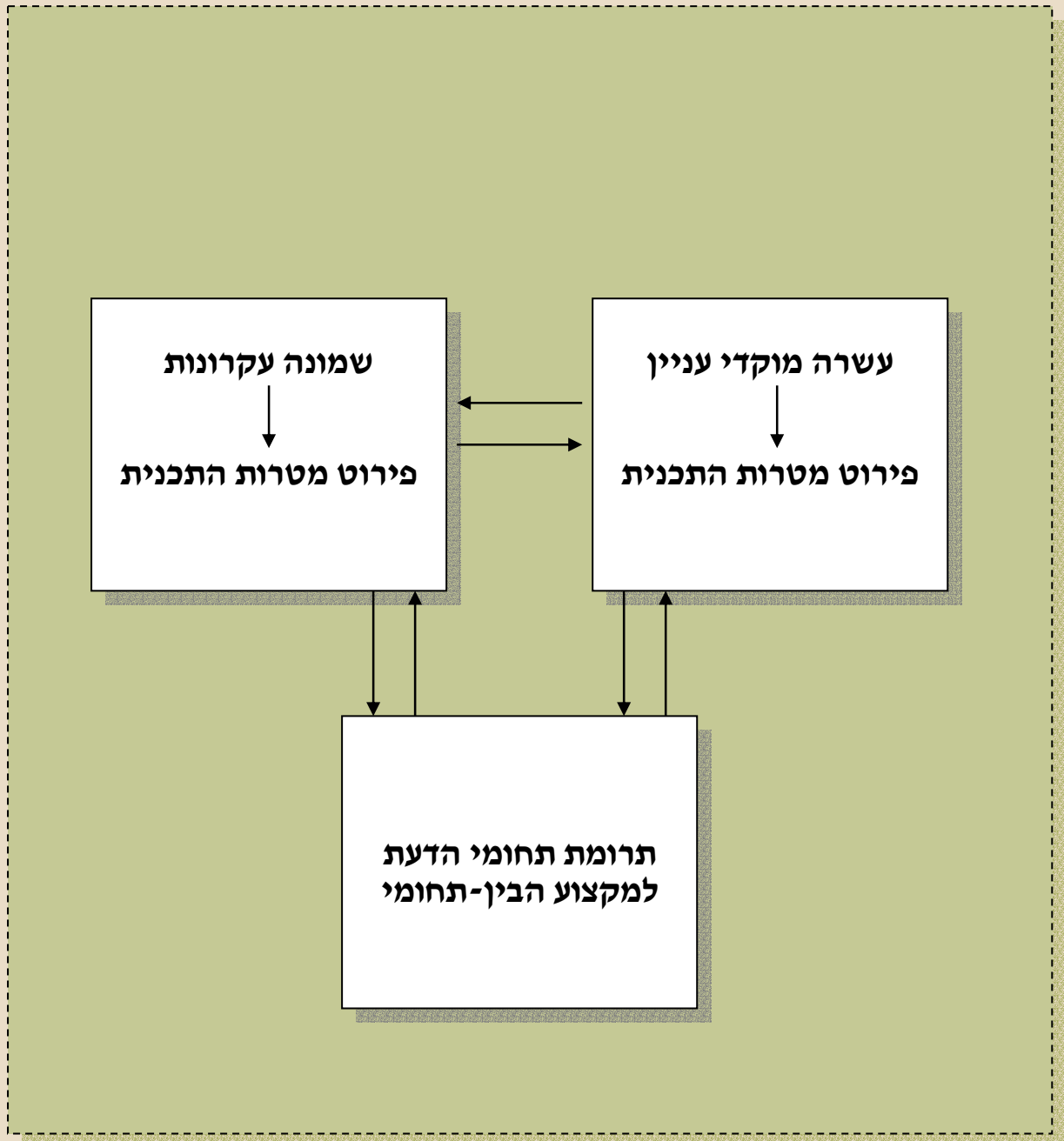
* חוזר המנהל הכללי, תש"ס/7 (ב), אדר א' התש"ס-מרץ, 2000, **מבנה הלימודים, עקרונות ההוראה וארגון מערכת השעות בבית הספר היסודי**, הוראות קבע, משרד החינוך, ירושלים.

- חוזר המנהל הכללי, חוזר מיוחד ד' מרחשוון התשנ"ו, נובמבר 1995, **מבחנים והערכה בבית הספר היסודי: המשוב הארצי והמשוב הבית-ספרי**, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים.

** **להיות אזרחים, חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל**, שבט התשנ"ו, פברואר 1996, משרד החינוך התרבות והספורט, ירושלים.

המבנה הכללי של תכנית הלימודים

חלק ראשון: התפיסה הרעיונית

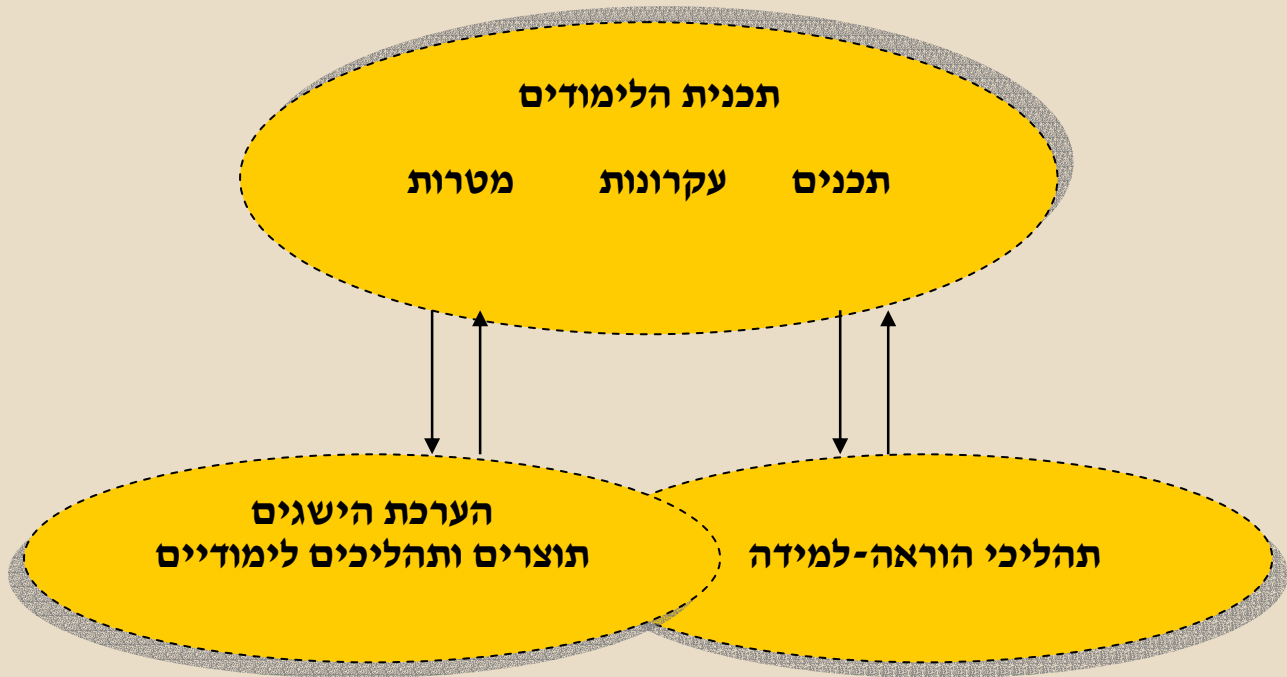
חלק שני: מבנה התכנית שלושה צירי אורך והמודולות הבונות אותם

ארגון הרעיונות והתכנים לפי דרגות כיתה

חלק שלישי:

הערכה משולבת בהוראה-למידה

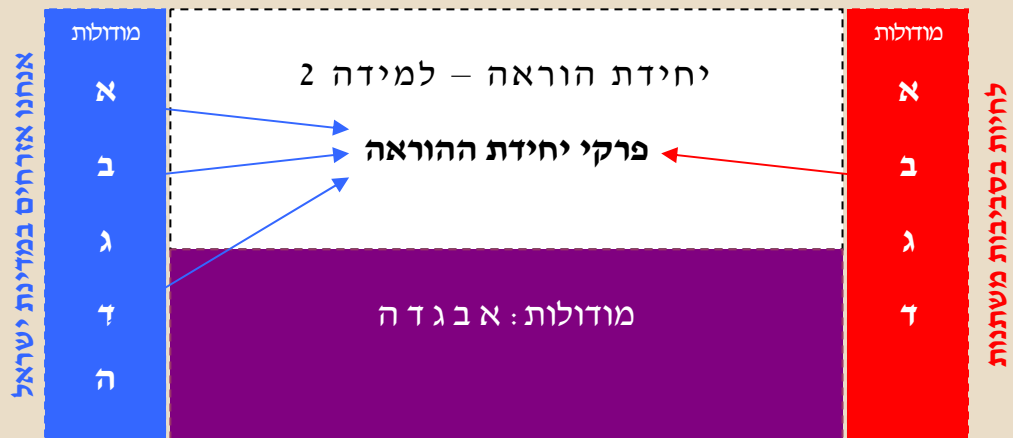
חלק רביעי: תדריך יישומי

לבניית תכנית הוראה בית-ספרית

במולדת חברה ואזרחות

משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל

משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל

מבוא

- כתה ב: הצעה לארגון רצף יחידות הוראה - למידה תרגום יחידת ההוראה - למידה לפעילויות לימודיות
- כתה ג: הצעה לארגון רצף יחידות הוראה - למידה תרגום יחידת ההוראה - למידה לפעילויות לימודיות
- כתה ד: הצעה לארגון רצף יחידות הוראה - למידה תרגום יחידת ההוראה - למידה לפעילויות לימודיות